

І. П. САВОВСЬКИЙ

Поховання кочівника XII ст.
поблизу с. Балки Запорізької області

У 1972 р. під час прокладання трубопроводу зрошувальної системи на південно-східній околиці с. Балки, Васильківського району, Запорізької області була зруйнована частина одного з курганів групи Рясні Могили, де було виявлено залишки поховання в супроводі зброї, прикрас і золотой візантійської монети XII ст.

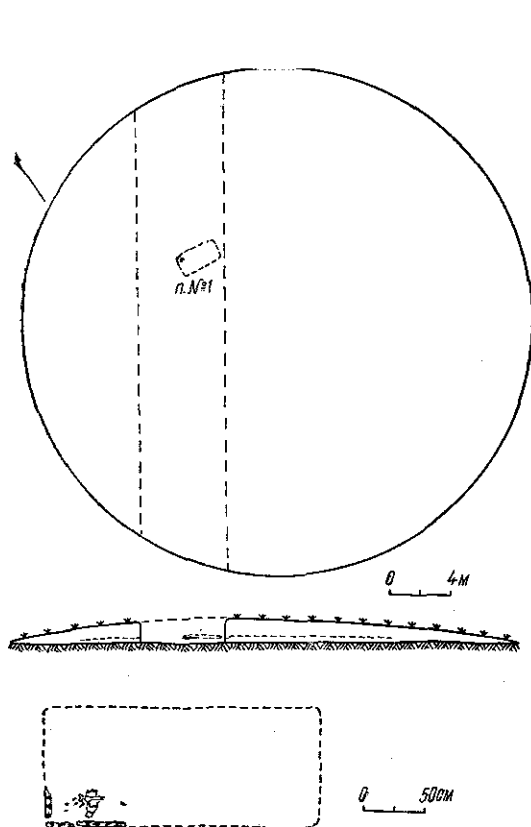

Рис. 1. План кургану і його розріз.

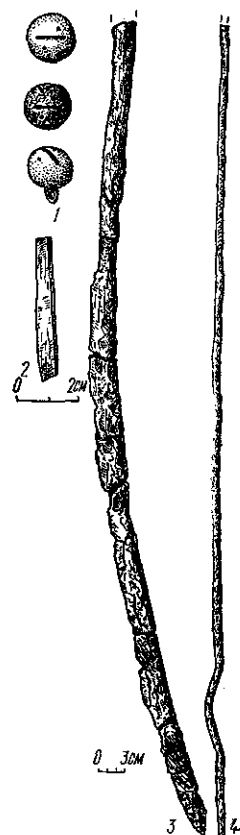

Рис. 2. Речі з поховання (1—4).

Курган № 6, про який ідеться, входить в систему некрополя бронзового віку*, що нараховує сім насипів. Найбільший з них — центральний у групі — досягає 4 м висоти при діаметрі близько 40 м. Решта насипів значно менших розмірів і систематично розорюється. Могильник розташований за 3 км на південний захід від перехрестя доріг Василівка — Кам'янка-Дніпровська і Дніпрорудне — Мала Білозерка (на захід від останньої) на землях радгоспу «Родина».

* Більшу частину могильника досліджено Запорізькою експедицією в 1973—1974 рр.

Курган мав форму правильного кола, насип сплющений, напівсферичний, висотою 1,7 м і діаметром 34 м, споруджений з чистого пухкого чорнозему. У профілі трубопроводної траншеї, що розрізала південно-західну полу, після зачистки, чітко виділялась повторна досипка над невеликим первісним насипом з похованням зрубної культури. Первісний насип підвищувався над рівнем похованого горизонту всього на 0,4 м. Значно масивнішою була досипка (1,3 м), що свідчила про наявність впускного поховання, пов'язаного з нею. Ширина траншеї — 5,5 (рис. 1).

Поховання № 1 виявлено в траншеї у північно-західній частині кургану на віддалі 5,5 м від центра на глибині близько 1 м від схилу насипу. На горизонті поховання, що збігається з первісним насипом, чітко простежувався прошарок товщиною 5 мм із зерен просоподібної рослини (магар?) які підстилали всю досипку кургану. Належність її до цього поховання точно не встановлена, хоч зв'язку між ними повністю заперечувати не можна, оскільки їх горизонти збігаються.

Саме поховання майже цілком знищене траншеєю. Вдалося простежити лише сліди поховальної ями, де в південно-східному кутку збереглися залишки зотлілих

Рис. 3. Золота монета Мануїла I Комніна (зворотний і лицьовий бік).

дерев'яних плах на дні, які фіксують прямий кут поховальної споруди. У цьому ж кутку лежали непорушені залишки нижньої частини гомілкової кістки лівої ноги та кістки ступні з пальцевими фалангами. Це дає змогу встановити, що поховання було здійснене в прямокутній споруді, витягнутій із заходу на схід, кістяк лежав головою на схід. Решта кісток скелета і весь поховальний інвентар (залізна шабля, бронзовий бубонець, срібна пластинка і золота монета) були викинуті скрепером.

Шабля залізна, значною мірою пошкоджена окисами, розламана на три частини, проте форму її можна відтворити. Перехрестя і кінець руків'я не збереглися. Руків'я пряме, сплющене, лезо трохи зігнуте. Загальна довжина шаблі — 104 см, ширина клинка в середній частині — 4—4,2 см, біля руків'я — 2,8—3 см, товщина спинки — 1,2 см (рис. 2, 3, 4).

Бронзовий бубонець зберігся добре. Він виготовлений у вигляді кульки діаметром 1,5 см з бронзовою петелькою для підвішування. На нижній частині кульки поперечний надріз і два невеликі отвори — по одному з кожного боку (рис. 2, 1).

Срібна пластинка виготовлена з розпущеного дроту довжиною 4,9 см, шириною 0,6 см і товщиною 0,2 мм. Кінці її мають свіжі злами. У первісному вигляді пластинка була зігнута навпіл, а потім виправлена скрепером, про що свідчать тріщини на середині. Вона могла прикрашати руків'я шаблі (рис. 2, 2).

Монета (рис. 3) має зображення візантійського імператора Мануїла I Комніна (1143—1180) * Лицьовий бік з написом: ΜΑΝΟΥΙΑΔΕΣΠΟΙΤΗΝ — ΤΩ ΠΡΟΦΥΡΟΓΕΝΗΤΩ. Імператор стоїть у фас, тримаючи в правій руці лабарум, а в лівій — шар з хрестом наверху; праворуч зверху — рука бога. На полях монети еґрафіті: ΔΕ Ι +

Зворотний бік: + ΚΕΡΟ — ΝΘΕΙ, ΙС — ΧС Бюст Христа в фас, навколо голови німб. Монета золота, її вага — 4,11 г, діаметр 2,9 см¹. Збережена монета добре, лише на лицьовому боці, особливо в правій частині під час карбування збитий напис.

Ця знахідка надзвичайно важлива, бо серед візантійських нумізматичних матеріалів, виявлених на території Європейської частини СРСР², монети цього імператора — номісми — є останніми золотими монетами, які проникли на територію Давньої Русі³. До того ж, знахідки їх досить рідкісні. Відомі тільки два скарби, в складі

* Визначення монети проведено В. О. Анохіним.

¹ Тип — *Sabatier J. Description generale des monnaies byzantines*, vol. II. Paris, 1862, pl. LV, 3—4.

² *Кропоткин В. В. Клады византийских монет на территории СССР.* — САИ Е-4-4. М., 1962.

³ Там же, с. 15.

дких вони є: один чисто монетний із Сумської області, другий — монетно-речовий з Черкащини⁴. Як бачимо, це перша монета Мануїла I Комніна, знайдена в похованні кочівника, яка досить точно датує дану пам'ятку кінцем XII ст. Ця дата, а також слідна орієнтація поховання та форма шаблі дають підставу стверджувати, що воно належить до половецьких.

И. П. САВОВСКИЙ

**Погребение кочевника XII в.
около с. Балки
Запорожской области**

Резюме

Во время строительства трубопровода было разрушено впускное погребение кочевника в кургане бронзового века. Сопровождающий инвентарь состоял из железной сабли, бронзовых бубенцов, серебряной пластины и редкостной золотой монеты с изображением византийского императора Мануила I Комнина (1143—1180) с лицевой стороны и Иисуса Христа с оборотной. Погребение половецкое, конца XII ст.

⁴ Кротокин В. В. Клады византийских монет на территории СССР.— САИ Е-4-4. М., 1962, с. 258, 281